

Interaktiv forskning

- *Gemensamt kunskapande för allas nytta*

Mikael Brännmark

mikael.branmark@sth.kth.se

Kungliga tekniska högskolan, Avdelningen för ergonomi, Skolan för Teknik och Hälsa
Stockholm, Sverige

HELIX Vinn Excellence Centre, Linköpings universitet
Linköping, Sverige

SIRA, Swedish Interactive Research Association
Sverige

Sammanfattning

Utvärdering är ett mycket vanligt redskap för kontroll och uppföljning inom olika verksamheter, exempelvis projekt och program. Den traditionella ”summativa” utvärderingen har dock ett flertal brister, som gjort att intresset för formativa utvärderingar ökat. Ett exempel på dessa är de s.k. lärande utvärderingarna, men också forskning i olika former kan användas för att utvärdera projekt och program. I det offentliga programmet Produktionslyftet har det förekommit ett flertal utvärderingsformer, bl.a. två summativa måluppföljelseutvärderingar och ett interaktivt forskningsprojekt. I detta paper presenteras en fallstudie kring dessa utvärderingsformer, samt vilka interna respektive externa spridningseffekter (av programmets erfarenheter), samt också vilken form av utvecklingsstöd, som dessa har möjliggjort för Produktionslyftet. Resultaten pekar på att ett summativa utvärderingsprojekt kan användas för både intern spridning av erfarenheter och för att skapa utvecklingsstöd, förutsatt att halvtidsutvärderingar används. Detta kan också ett interaktivt forskningsprojekt bidra med, samt en lärande utvärdering, men det interaktiva forskningsprojektet tycks vara överlägset när det gäller extern spridning av resultaten från programmet – även om det också är den mest resurskrävande formen av utvärdering. Uttryckt på ett annat sätt, så skapar det interaktiva forskningsprojektet underlag för gemensam diskussion, reflektion och analys för programmet, samt gör också programmet/projektet mer transparent, genom extern spridning av gjorda erfarenheter.

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

Inledning

Utvärdering är ett naturligt inslag i många typer av verksamheter och organisationer, speciellt då i olika former av projekt. Så har också skett i det nationella utvecklingsprogrammet Produktionslyftet, som har haft ett flertal olika utvärderingsformer knutet till sig. Det hela framstår som mycket rimligt; resurser i formen av pengar och tid har investerats i projektet, varför det framstår som rimligt att också fråga om de använda resurserna har utnyttjats på ett förnuftigt och effektivt sätt, samt också om målsättningar har uppfyllts.

Vedung (1998), i hans klassiska bok *Utvärdering i offentlig förvaltning*, definierar en ”utvärdering” som:

”noggrann efterhandsbedömning av utfall, slutprestationer eller förvaltning
[...] vilken avses spela en roll i praktiska beslutssituationer”

Förvisso, Vedung (ibid.) påpekar också att den klassiska utvärderingen kan ha många olika syften utöver att faktiskt bedöma ett projekts utfall, och i många fall kan det också finnas dolda motiv med utvärdering – t.o.m. att dölja saker och ting. Det vanligaste skälet för utvärderingar är dock, förhoppningsvis, just att bedöma utfall, slutprestationer eller förvaltning, Vedungs varning till trots.

Det finns också många olika former för hur själva utvärderingen bör utformas, eller om man så vill, ”resursanvändningsuppföljningen”, och en stor utveckling har också skett här under de senaste åren. Då man tidigare, i huvudsak, talade om att utvärdera ett projekts måluppfyllelse (ofta i relation till dess resursanvändning), har olika former för s.k. ”formativa” utvärderingar börjat vinna allt mer och mer gehör. Dessa moderna typer av utvärdering utgör på flera sätt en reaktion på olika former av kritik som har riktats, av utvärderingsforskare, mot den traditionella formen av utvärdering, den s.k. ”summativa utvärderingen”.

De modernare formerna för utvärdering, t.ex. s.k. *lärande utvärdering* eller *följeforskning*, har alla gemensamt att de förordar ett mera interaktivt förhållningssätt, där utvärderarna följer projektet löpande, under en längre tidsperiod, och också vid flera tillfällen återkopplar sina utvärderingsresultat till projektet, i realtid, med avsikten att stödja projektets utveckling (Svensson & Sjöberg, 2009). Exakt hur detta bör ske, finns det dock många olika varierade upplägg och åsikter kring.

Brister hos traditionella utvärderingsformer

Den summativa formen för utvärdering har brister som flera forskare har uppmärksammat. Ett exempel på detta är otillräcklig förmåga att fånga upp de erfarenheter som gjorts under projektet (Brolin, 2008). Detta är dock ett välkänt problem med summativa utvärderingsformer, vilket gjorde att Vedung (1998) förespråkade den s.k. ”bieffektsmodellen” för summativ utvärdering, där man inte enbart utvärderar ett program utifrån dess nivå av måluppfyllelse, utan också försöker se till vilka övriga lärdomar som uppstått i projektet.

Ytterligare ett exempel på problem är att projekten riskerar att bli ”isolerade öar”, dvs. man förmår inte att sprida de lärdomar som gjorts i projektet vidare till andra projekt (Brolin, 2008). Detta leder till att projekt har en tendens att ”uppfinna hjulet” om och om igen, dvs. det blir ett bristande lärande *mellan projekten*, eller om man så vill, att spridningen av lärdomar mellan projekten uteblir. Denna typ av problematik utgör då en form av *direkt* resursslöseri, i

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

den meningen att om resultaten från projekt inte tas tillvara på, så måste de göras om igen. Men det kan också *indirekt* leda till bristande utveckling inom en organisation, om gjorda lärdomar från projekten inte sprids.

Ett tredje problem, som troligen inte är ovanligt vid externa utvärderingar, är att det uppstår tolkningsproblem mellan olika grupperingar inom den utvärderade organisationer, dvs. man väljer att tolka resultaten från utvärderingen olika (Ellström, 2009)¹. Ytterligare ett problem är att organisationens byråkratiska struktur skapar problem att anamma de lärdomar som gjorts i utvärderingen (ibid.).

Fyra olika utvärderingsformer

Summativ utvärdering

Summativ utvärdering, eller om man så vill, traditionell utvärdering, är måhända den absolut vanligaste utvärderingsformen för att analysera och bedöma ett projekts utfall, utifrån olika premisser. Detta kan göras på flera sätt, och utifrån olika grundantagande; Vedung (1998) diskuterar t.ex. utvärderingar baserade på måluppfyllelse, intressentbalans, processutvärdering, osv.

Den klart vanligaste formen av summativ utvärdering är sannolikt dock måluppfyllelse i relation till använda mål, dvs. en "mål-medel"-utvärdering. Vedungs (1998) definition ovan, på "utvärdering", kan mycket väl sägas vara en definition på den klassiska summativa utvärderingen, där en själva analysen av utfallet från ett projekt sker i efterhand, på ett systematiskt vis.

Lärande utvärdering

En så kallad "lärande utvärdering" fokuserar, som namnet antyder, på att stödja lärandet i ett projekt (Svensson & Sjöberg, 2009). Med detta menas att syftet med utvärderingen inte i huvudsak är att agera kontrollfunktion (även om det därmed inte, per definition, utesluter den möjligheten), utan snarare att stödja projektets (men också uppdragsgivarnas, organisationens eller t.o.m. samhällets utveckling²) utveckling genom att stimulera till lärande, reflektion och diskussion, vilket ofta sker genom att utvärderingsresultaten återkopplas till projekts medlemmar medan projektet fortfarande är aktivt (Brulin, 2008; Svensson & Sjöberg, 2009).

Notera att den modell vald av Tillväxtverket för lärande utvärdering, ofta kallad "följeforskning" eller "ongoing evaluation" på engelska (NUTEK R2008:16), kommer i detta paper att klassas som en form av lärande utvärdering, p.g.a. av de stora likheter som förekommer mellan dessa modeller för utvärdering, även om följeforskning och lärande utvärdering i strikt mening inte behöver vara identiska.

Det kan dock förstås invändas att all utvärdering är avsedd att stödja ett projekts utveckling (dvs. att stödja lärande i projekt), men skillnaden mellan lärande och summativ utvärdering är att den förra avser att stödja projektets under dess gång, dvs. *i realtid*, för att på så vis möjliggöra att fel, brister och problem synliggörs medan projektet fortfarande är aktivt, och därmed ge möjlighet till att korrigera dessa (Svensson & Sjöberg, 2009). Den summativa

¹ Till detta kan också kopplas legitimitetsproblem som kan uppstå när utvärderaren är extern, dvs. denne riskerar då att uppfattas som att komma "utifrån" och därmed inte besitta någon insikt i organisationen, vilket tillåter de utvärderade att effektivt avfärda utvärderarens resultat och slutsatser – oavsett hur relevanta eller väl underbyggda de än må vara.

² Dvs. just att motverka att projekten blir en "isolerad ö".

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

utvärderingen, däremot, möjliggör framför allt lärande *mellan* projekt, snarare än inom projekt – åtminstone om den genomförs på slutet av ett projekt, eller efter att projektet har avslutats. Ett möjligt sätt att komma runt denna typ av problematik, med summativ utvärdering, är förstås att använda sig av flera mindre summativ utvärderingar, vid flera tillfällen, i ett projekt; en sådan metod kan t.ex. vara halvtidsutvärderingar, dvs. summativa utvärderingar som utförs halvvägs igenom projektets gång.

Utvärdering via forskning

Ett tredje sätt att bedriva utvärdering på är via forskning. Det bör dock påpekas att gränsen mellan utvärdering och forskning långt ifrån alltid är klar, då utvärderingen har mycket gemensamt med forskningen (t.ex. i hur data samlas in och analyseras, osv.) och utvärderingsresultat används också ofta inom forskningen. Ett exempel på sådant, är Svensson et al.s (2007) lärande utvärdering om 18 projekt inom offentlig verksamhet, vars resultat vidareanvändes av forskarna för att utveckla modeller kring hållbart utvecklingsarbete.

Något förenklat, kan man argumentera för att det finns två olika modeller för hur forskning bör bedrivas. Dessa två kommer att beskrivas nedan, nämligen den ”traditionella” forskningsansatsen, nedan kallat ”mode 1”-forskning, samt den ”aktionsinriktade” forskningsansatsen, s.k. ”mode 2”-forskning:

- *Mode 1-modellen för forskning* (den s.k. ”traditionella” synen på vetenskap) karaktäriseras oftast av ett distansering från ”praktikerna” (dvs. de som t.ex. bedriver utvecklingsarbetet i ett projekt). Uttryckt på ett annat sätt, uppmanas inte mode 1-forskare att involvera ”praktikerna” i tolkning av data, framtagandet av forskningsfrågor, osv., utan detta är förbehållet forskarna. Mode 1-forskning skulle därför kunna karaktäriseras som ”hierarkisk”. Orsaken till detta förhållningssätt, är en oro för förlorad objektivitet och möjligheten till ett kritiskt förhållningssätt. Istället eftersöker man, i denna modell för hur forskning bör bedrivas, generell och objektiv kunskap, samt god teoretiskt förståelse (Svensson et al., 2002; Aagaard Nielsen & Svensson, 2006).
- *Mode 2-modellen för hur forskning bör bedrivas* (ofta karaktäriserat av s.k. ”aktionsforskning”) strävar istället efter att involvera ”praktikerna” i tolkningen av forskningsresultaten, då detta ses som ett sätt att stärka valideringen av den insamlade kunskapen från forskningen, till skillnad från mode 1-forskningen som tvärt emot hävdar att denna involvering skapar risk för s.k. ”tolkningsmässig bias”. Uttryckt på ett annat sätt, så strävar man inom mode 2-forskning efter att skapa jämlika förhållanden mellan forskare och praktiker, och målet med forskningen är användbarhet, utveckling och nytta. (ibid.).

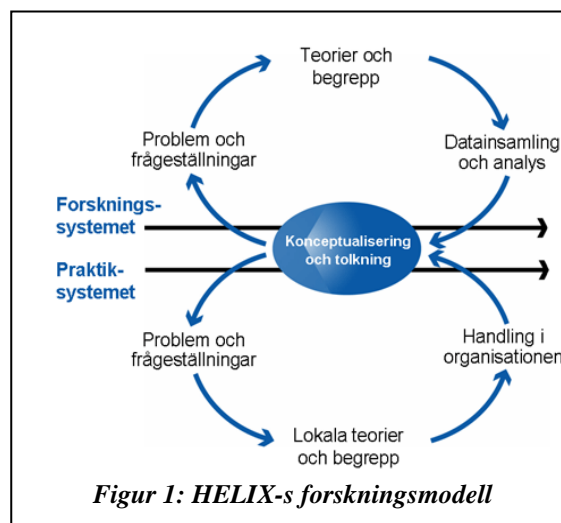
Metodmässigt finns det dock inte nödvändigtvis några större skillnader mellan mode 1- respektive mode 2-forskare. En viktig distinktion inom mode 2-forskningen finns däremot mellan den ”interaktiva” respektive den ”aktionsinriktade” forskningsansatsen, i detta fall exemplifierat via HELIX-modellen³ för interaktiv forskning (se figur 1, nedan till höger). Detta, då aktionsforskare ofta *själva bedriver utvecklingsprojekt* (dvs. distinktionen mellan ”praktiker” och ”forskare” suddas därmed ut), medan interaktiva forskare gör en tydlig distinktion mellan ”praktiker” och ”forskare” och är tydliga med rollfördelningen; forskaren

³ För mer information om HELIXs forskningsmodell, forskningsinriktning och projekt, se hemsidan (2010-04-23): <http://www.liu.se/helix>

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

skall stå för arbetet med teoriutveckling (dvs. forskning), medan ”praktikerna” ska stå för utvecklingsarbetet i projektet.

Motivet, för interaktiva forskare att göra denna distinktion är, enligt t.ex. Ellström (2008), att ett aktionsforskningsprojekt annars riskerar att leda till varken god forskning eller god utveckling, då uppgiften att kombinera utvecklings- respektive forskarrollen ofta är övermäktig för en person, av rena resursskäl. Däremot ser interaktiva forskare sällan något problem i att stödja utvecklingen i ett projekt, genom diverse aktiviteter, men det är inte forskarens ansvar, enligt den interaktiva forskningstraditionen, att stå för själva drivet i utvecklingsarbetet.

En intressant observation, som ofta görs i samband med både mode 1- respektive 2-ansatser för forskning, är att de bidrar till att skapa legitimitet (Svensson & Sjöberg, 2009) till ett projekt, och också kan leda till ett kortsiktigt ökat intresse, den s.k. Hawthorne-effekten (ibid.), vilket kan ge ett ökat *förändringstryck* i projektet. Uttryckt på ett annat sätt, så tycks närvaron av forskare i vissa fall bidra till legitimiteten för ett projekt, troligen pga. att forskare uppfattas som ”oberoende” och ”objektiva”.

Möjliga ”utfall” av en utvärdering

Att en utvärdering kan agera en *kontrollfunktion* i ett projekt, och utgöra en metod för *uppföljning*, är förhållandevis uppenbart. T.ex. kan man hävda, utifrån Vedung's (1998) definition på utvärdering, att det utgör själva huvudsyftet med en utvärdering. Det finns dock argument till varför en utvärdering bör utgöra mer än enbart en kontrollmekanism, nämligen att systematisk återkoppling är mycket viktigt för att projekt skall bli framgångsrika (Svensson & Sjöberg, 2009) och denna typ av mekanismer är även viktig inom organisatoriskt förändringsarbete, om man önskar uppnå framgång (Norrgrén et al., 1996).

Utifrån den inledande diskussionen av de olika formerna för utvärdering som har gjorts, kan vi se tre möjliga utfall, som om en utvärdering kan bidra med, utöver den renodlade *kontrollfunktionen*, nämligen:

- *Utvecklingsstöd*: att agera ett stöd i realtid för utvecklingsarbetet i ett projekt, t.ex. genom att återkoppla de insamlade resultaten från en utvärdering, är en målsättning med lärande utvärdering, men det är också ofta ett viktigt inslag i den interaktiva forskningsansatsen. Om s.k. halvtidsutvärderingar används, kan också summativa utvärderingar bidra i realtid, men sannolikt i mindre grad, då dessa saknar den flexibilitet som (och ofta har ett annat syfte än) t.ex. en lärande utvärdering har.
- *Kunskapsspridning*: en viktig del med i klassiska utvärderingen är att sprida kunskapen från ett projekt till de utanför projektet, dvs. att bidra till *extern spridning* av gjorda erfarenheter. Detta får också anses vara en viktig del i både den traditionella och interaktiva forskningsansatsen, likväl som i den lärande utvärderingen. Men man kan här också peka på vikten av att sprida resultaten *internt*, och också här kan olika former av utvärdering bidra.

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

- *Teoriutveckling*: forskning handlar (både i formen av mode 1- och 2-forskning) primärt om att formulera, testa och utveckla teorier – om man så vill, att skapa validerad kunskap. Uttryckt på ett annat sätt, är alltså forskningens syfte att bedriva teoriutveckling.

Med andra ord, en utvärdering som ger upphov till dessa tre typer av utfall kan därmed bidra till att initiera gemensam *reflektion, diskussion och samtal* i ett projekt, samt att *skapa arenor och underlag* (via återkoppling) för dessa typer av aktiviteter. Summan av detta skulle därför också kunna sammanfattas som *gemensam kunskapsbildning*, eller om man så vill, *ett gemensamt kunskapande*. Detta är ett centralt inslag i den lärande utvärderingen, men också i den interaktiva forskningsansatsen – det kan också vara det, om än in mindre grad, via halvtidsutvärderingar från summativa utvärderingar.

Syfte

Avsikten med detta paper är diskutera hur en utvärdering kan gå från att vara framför allt ett kontrollinstrument för ett projekt, till att istället *aktivt stödja och bidra till projektets utveckling*, samt också bidra till *spridningen av lärdomarna* som gjorts i projektet till både interna och externa parter, för projektet. Uttryckt på ett annat sätt, så kommer alltså fokus i detta paper att ligga på två av utfallen (av en utvärdering) ovan, nämligen 1) intern respektive extern *kunskapsspridning*, samt 2) *utvecklingsstöd* för ett projekt.

Detta kommer att göras utifrån gjorda erfarenheter i ett forskningsprojekt knutet till det nationella programmet Produktionslyftet. Motivet för detta, är att programmet har haft ett flertal olika utvärderingsformer knutet till sig, både i formen av traditionell summativ utvärdering, men också ett interaktivt forskningsprojekt, vilket innebär att programmet utgör en utmärkt empirisk basis för diskussion av denna typ av frågor.

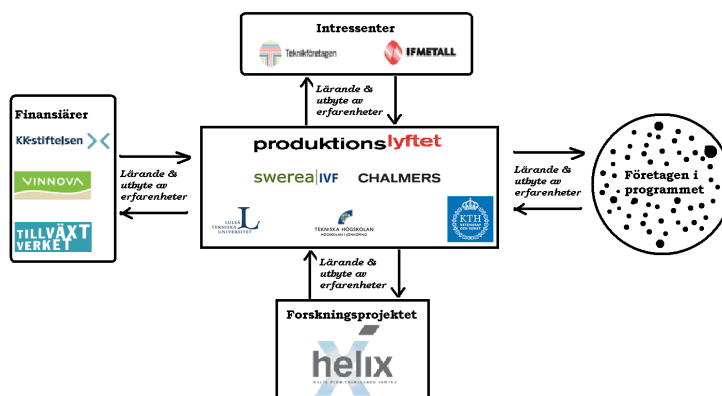
Fallstudie: Produktionslyftet

Programmet Produktionslyftet

Om programmet

Produktionslyftet är ett nationellt program, inriktat på att stödja medelstora tillverkande företag i deras implementering av Lean produktion, ett managementkoncept inspirerat av Toyotas produktions- och ledarskapsmodeller (Womack & Jones, 2003; Liker, 2004).

Programmet pågår under perioden 2007-2010, och har som operativt mål att stödja totalt 60 stycken företag. Så har skett genom ett omfattande coachnings- och utbildningsstöd för varje företag, som är kraftigt subventionerat för företagen. Finansiärer för programmet är VINNOVA, KK-stiftelsen och Tillväxtverket, medan IF Metall och Teknikföretagen agerar intressenter för programmet. Huvudmän för programmet är SWEREA/IVF samt Chalmers.

Figur 2: Produktionslyftet

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

Ett flertal universitet och högskolor är också knutna till programmet (utöver Chalmers), bl.a. Luleå Tekniska Universitet, Kungliga tekniska högskolan och Jönköpings tekniska högskola, framför allt då genom att agera leverantörer av coacher till programmet.

Utvärderingsformer

Programmet har haft ett flertal olika utvärderingsformer knutna till sig. Fokus i detta paper kommer dock att ligga på två av dessa:

- ett *interaktivt forskningsprojekt*, som utgick från HELIX Vinn Excellence Centre (Linköpings universitet), och pågår under perioden 2008-2010.
- två olika *måluppfyllelseutvärderingar*, genomförda av Ramböll Management, under våren 2008 respektive sommaren 2009

Dessa delar kommer att beskrivas mer ingående nedan. Exempel på andra utvärderingsformer har varit studentprojekt i formen av examensarbeten, samt internationella samarbeten inom EU; dessa kommer dock ej att avhandlas i detta paper.

De summativa utvärderingarna

Produktionslyftet har haft totalt två stycken summativa utvärderingar knutna till sig, i formen av måluppfyllelseutvärderingar (Vedung, 1998). Båda dessa genomfördes av konsultföretaget Ramböll Management, enligt följande;

- 1) den första genomfördes under 2008, som en halvtidsutvärdering av programmet.
- 2) den andra genomfördes under sommaren 2009, motiverad av en diskussion kring en fortsättning på Produktionslyftet, som programmet ansökt om.

Nedan kommer dessa två utvärderingar att beskrivas mer ingående, samt också vilka spridningseffekter (både inom programmet, samt också utanför programmet) de sannolikt gett upphov till.

De gjorda utvärderingarna

Den första av dessa utvärderingar genomfördes via intervjuer med representanter från Produktionslyftet, företag och också med det interaktiva forskningsprojektet (Ramböll Management, 2008). En viss kartläggning av målgruppen genomfördes också, i samband med denna utvärdering, dvs. av företag av lämpliga karaktär för Produktionslyftet (dvs. en marknadsundersökning, om man så vill).

Utvärderingen påpekade bl.a. behovet av en tydlig programlogik och struktur, för att på så vis påvisa hur programmet avsåg att uppfylla sina mål. Likaså beskrivs vikten av kompetenta coacher, samt det identitetsskapande som programmet och konceptet Lean produktion har gett upphov till (ibid.).

Under sommaren 2009 genomfördes en andra utvärdering av programmet av Ramböll, denna gång påkallad om en ansökan av Produktionslyftet att förlänga sin programtid⁴. Också denna gång var intervjuer ett viktigt inslag, men vid detta tillfälle användes även en

⁴ Denna ansökan har godkänts, dvs. Produktionslyftet kommer att fortsätta fram till 2012. Tillväxtverket är dock inte längre med som finansiär av programmet under dess förlängningsperiod.

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

enkätundersökning med företag. Dessutom erhöll Ramböll ett utförligt stöd från det interaktiva forskningsprojektet, via exempelvis empiriinsamling (Brännmark, 2009c).

Utvärderingen påvisade bl.a. vissa svårigheter kring vad som åsyftas med ”en nationell struktur” (en målsättning med programmet) för spridandet av kompetens kring produktionsutveckling, men också frågetecken kring vad programmets insiktsseminarier (tänkta att sprida ”insikt” om behovet av Lean) egentligen var avsedda att åstadkomma, hur de passande in i programlogiken, samt vem som egentligen var målgruppen för dem.

Spridningseffekter

De båda utvärderingarna bör ha gett vissa *interna* spridningseffekter av programmets resultat och arbete, för exempelvis finansiärer, programledning och forskarna, då ett seminarium per utvärdering hölls. Innan dessa seminarier skickades också rapporten ut, i manusformat, till de tänkta deltagarna på för seminarierna, vilket förhoppningsvis inneburit att åtminstone en majoritet av deltagarna läst igenom dessa rapporter.

Angående *externa* spridningseffekter, så är dessa mycket svåra att bedöma. I fallet med den första utvärderingen, så har Rambölls rapport funnits tillgänglig på flera hemsidor (bl.a. KK-stiftelsens, VINNOVAs och Tillväxtverkets hemsidor). Hur många som dock faktiskt tagit del av rapporten, är i nuläget omöjligt att avgöra. Det framstår därför som rimligt att anta att en viss spridning kan ha skett, men hur stor den har varit är i nuläget svårbedömt, då det inga data kring detta finns tillgängliga.

Det interaktiva forskningsprojektet

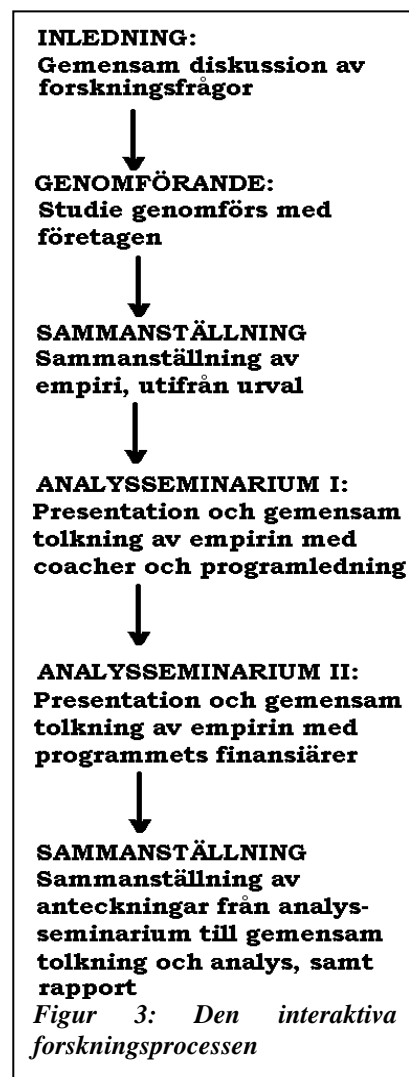
Det interaktiva forskningsprojektet, knutet till Produktionslyftet, utgår från HELIX VINN Centre of Excellence (Linköpings universitet), med huvudsyftet att studera hur ett program som Produktionslyftet, samt företagen som ingår i det, kan arbeta för att *initiera och upprätthålla hållbart utvecklingsarbete* (Svensson et al., 2007).

Projektet har totalt fem representanter från Linköpings universitet, APeL FoU och KTH, alla med olika teoretiska bakgrunder (pedagogik, sociologi, ergonomi och kvalitetsutveckling). Ett flertal olika studier har genomförts av forskarlaget, både rörande programmet som sådant, samt företagen som ingår i programmet.

Den interaktiva ansatsen

Strukturen på de studier som har genomförts i samarbete med Produktionslyftet är, om inte identisk, så åtminstone generellt sett förhållandevis lika (se figur 3, till höger):

- 1) *En frågeställning för undersökningen diskuteras fram*; detta görs i samarbete med forskarlaget och programledningen, där målsättningen är att undersökningen ska få fram empiri som är av intresse för både programmet och för forskarna. Vanligtvis sker själva ”inputsningen” av forskningsfrågan, samt hur den bör genomföras

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

(kvalitativt, kvantitativt, etc.) av forskarna, via kontinuerlig återkoppling med programmets representanter.

- 2) *Undersökningen genomförs enligt den framdiskuterade formen*; exempel på vad som gjorts, är en kvalitativ studie med programmets partners och intressenter, en kvalitativ processtudie med programmets tio pilotföretag, en kvantitativ enkätundersökning med alla involverade företag i programmet, osv.
- 3) *Empirin sammanställs och återkopplas till programmet*; vanligtvis sker detta via s.k. ”analysseminarium” (Halvarsson & Öhman 2009), där representanter från Produktionslyftet och forskarlaget tillsammans diskuterar möjliga tolkningar av empirin.
- 4) *Tolkningen av empirin sammanställs av forskarlaget*; de gjorda tolkningarna av empirin sammanställs i rapporter, ofta tillsammans med en analys och diskussion utifrån teorier och modeller kring hållbart utvecklingsarbete. Rapporterna återkopplas därefter till programmet.
- 5) *Empirin används för teoriutveckling*; efter rapporterna återkopplats till Produktionslyftet, ”återanvänds” empirin av forskarlaget för att bedriva teoriutveckling kring hållbart utvecklingsarbete.

Genomförda studier

Några konkreta exempel på studier som har genomförts, och resulterat i arbetsrapporter till programmet och dess finansiärer, är:

- en rapport om programmets organisering och hur den påverkar möjligheten till hållbart utvecklingsarbete (Halvarsson & Svensson, 2008a), utifrån en *intervjustudie*.
- en rapport om hur samverkan mellan programmets olika intressenter påverkar möjligheten till hållbar utveckling (Halvarsson & Svensson, 2008b), utifrån en *intervjustudie*.
- en rapport om partnerhögskolornas samverkan, och potentiella problem kring detta (Halvarsson, 2009), utifrån en *intervjustudie*.
- två stycken rapporter om hur företagens arbete, samt coachernas samverkan med företagen, påverkar möjligheten till hållbart utvecklingsarbete (Brännmark, 2009a, Brännmark, 2009b), utifrån en *intervjustudie* samt en (fortfarande pågående) *enkätundersökning*.
- en rapport innehållande den sammanställning som gjordes till Ramböll Management, inför deras utvärdering under sommaren 2009 (Brännmark, 2009c), utifrån den ovan nämnda intervjustudien och enkätundersökningen.

Notera att detta enbart är de *större* återkopplingar som skett under perioden 2008-2009 (ett flertal mindre har också förekommit), som därför också resulterat i större arbetsrapporter till programmet och dess finansiärer. Rapporterna har också tillgängliggjorts för Ramböll Management.

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

Under 2010 planeras också ytterligare studier, rapporter och sammanställningar att genomföras.

Spridningseffekter

Flera spridningseffekter från det interaktiva forskningsprojektet kan nämnas i dessa sammanhang. Först och främst, angående *intern spridning*, så har ett flertal analysseminarier (minst ett, i många fall två, seminarium per ovan nämnd rapport) hållits med programmet, dess coacher, programledning och finansiärer, där resultaten från ett flertal olika studier har gemensamt diskuterats och analyserats. Dessutom har de ovan nämnda arbetsrapporterna spritts inom programmet, vilket förhoppningsvis innebär att ett flertal personer har läst dem. Dessutom har forskarna deltagit i möten med initiativtagare till programmet och med dess finansiärer.

Angående *externa* spridningseffekter, så är dessa, som alltid, svårare att bedöma. Några konkreta exempel på detta är dock att presentationer kring forskningsresultat från programmet har hållits vid HELIX-dagarna under 2008 och 2009 (Linköpings universitet), samt resultaten har också spritts via workshops och seminarier som HELIX har hållit i, för institutets partnerskap. Resultaten har också använts inom grundutbildningen på Linköpings universitet och på KTH,

Konferensbidrag baserade på forskningsresultat från Produktionslyftet har, och kommer, att presenterats både i Sverige och internationellt; exempel på detta under 2009 är konferenserna HSS09 (Brännmark, 2009) och IEA2009 (Eklund & Brännmark, 2009), samt under 2010 kommer resultat att presenteras vid FALF2010. Dessutom är tidsskriftsartiklar i internationella tidsskrifter planerade, som ytterligare kommer att sprida de gjorda erfarenheterna från programmet.

Spridning av kunskap sker också genom forskarnas deltagande i nya forsknings- och utvärderingsprojekt och genom kurser både för studenter och externa deltagare.

Utfallen av Produktionslyftets utvärderingar

Baserat på den gjorda fallstudien, kan vi se flera intressanta resultat, angående hur utvärderingen kan bidra till den *interna* respektive *externa spridningen* av gjorda erfarenheter inom Produktionslyftet, samt också hur utvärderingarna rent konkret skapat ett *utvecklingsstöd* för programmet (dvs. Produktionslyftet). Detta sammanfattas i tabell 1 (nedan).

Resultaten pekar på att en lärande utvärdering och interaktivt forskningsprojekt, rent kvantitativt, bidrar stort till ett projekts utveckling, genom intern spridning och utvecklingsstöd via exempelvis analysseminarier och olika former av återkoppling till programmet, i både större och mindre format. Detta kan också sägas vara fallet med den summativa utvärderingen, om än i mindre grad, rent kvantitativt. Den stora skillnaden, enligt resultaten nedan, är dock i fallet med extern spridning, där det interaktiva forskningsprojektets har ett flertal exempel på hur extern spridning har skett, medan detta är svårbedömt för den summativa och lärande utvärderingen.

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

Tabell 1: Sammanfattning utfall från utvärderingsformer

	Utvecklingsstöd	Extern spridning	Intern spridning
<i>Summativ utvärdering</i>	Skett via påpekanden om brister och problem från utfärderna, baserat på programmets formulerade syfte och mål	Svårbedömt, i nuläget	Minst två seminarier kring utvärderingen, samt intern spridning av utvärderingsmanus
<i>Lärande utvärdering</i> ⁵	Skett via: 1) insamlad empiri som återkopplats (baserat på forskningsfrågor av intresse för både forskare och programledning) 2) gemensam diskussion och reflektion vid analysseminarier 3) övriga former av mindre återkoppling.	Svårbedömt, i nuläget	Minst sex större analysseminarier kring forskningsresultaten, samt intern spridning av rapportmanus.
<i>Interaktiv forskning</i>	Se lärande utvärdering	Har skett via: 1) HELIX-seminarier 2) grundutbildning på Linköpings universitet och KTH 3) konferensbidrag, både internationellt och nationellt 4) deltagande i nya forskningsprojekt	Se lärande utvärdering

Diskussion

Lärande utvärdering: en nödvändig ingrediens i interaktiv forskning?

När man studerar den exemplifierade arbetsgången i det interaktiva forskningsprojektet ovan, så framstår det som att den i hög grad påminner om den i en lärande utvärdering, även om man därefter tagit ett steg vidare och använt materialet för att också bedriva teoriutveckling. Så skedde också i Svensson et al.s (2007) projekt, utifrån den lärande utvärdering som låg till grund för den insamlade empirin. Frågan man därför kan ställa sig, är om en interaktiv forskningsansats per definition förutsätter att en lärande utvärdering genomförs?

Svaret på den frågan ligger förstås i hur man definierar begreppet ”interaktivitet”. Om att vara ”interaktiv” kräver att man återkopplar sina forskningsdata till ”praktikerna” för en gemensam tolkning av densamma, så innebär det troligen att ett interaktivt forskningsprojekt, mer eller mindre, per definition också inkluderar en lärande utvärdering – även om en lärande utvärdering inte alls därmed förutsätter att ett interaktivt forskningsprojekt genomförs. Men måhända måste man inte anta denna ”hårda” definition på ”interaktivitet”? Om man istället

⁵ Motivet till att ta med lärande utvärdering i denna tabell, är då ansatsen i det interaktiva forskningsprojektet som beskrivs i fallstudien i hög grad påminner om en lärande utvärdering.

Skillnaden mellan den lärande utvärderingen och det interaktiva forskningsprojektet är att i den senare tillkommer olika former av extern spridning (t.ex. i formen av konferensbidrag, osv.).

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

antar att vara ”interaktiv” enbart betyder att man diskuterar fram forskningsfrågorna, mellan forskare och ”praktiker”, så innebär det att ett interaktivt forskningsprojekt inte alls förutsätter en lärande utvärdering. Med andra ord, slutsatsen tycks alltså bli att beroende på hur man definierar begreppet ”interaktivitet”, så kommer det att få olika konsekvenser för vilka metodologisk ansats som forskningen kommer att anta, och därmed, hur pass ”nära” den kommer den lärande utvärderingens ansats.

Uttryckt på ett annat sätt, så skulle man kunna hävda att resonemanget ovan pekar på vikten, hos den interaktiva forskaren, att definiera sin syn på ”interaktiv forskning”, samt vilka typer av aktiviteter som kan beskrivas som interaktiva - om man så vill, vikten av att forskaren tydligt redogör för sin synpunkt på denna typ av frågor.

Resursåtgång för olika utvärderingsformer

En relevant fråga, kopplad till hur utvärderingar genomförs, är vilka resurser de kräver, t.ex. i formen av kostnader för att bedriva utvärderingen⁶. Här kan man troligen också se tydliga skillnader, baserat på de gjorda utvärderingarna av Produktionslyftet:

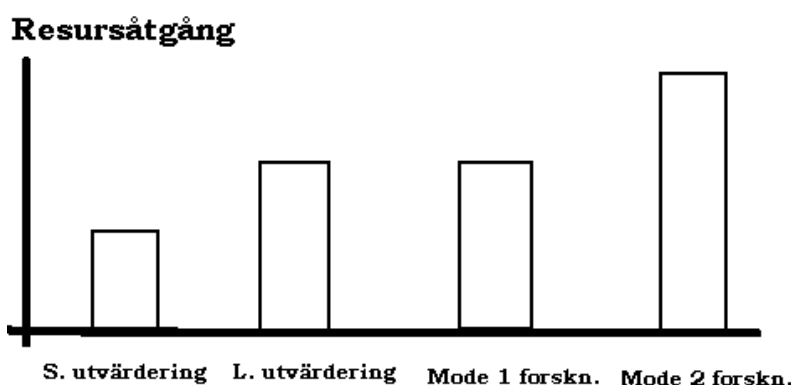
- En summativ utvärdering görs genom t.ex. enkäter till eller intervjuer med utvalda personer för projektet. I sin enklaste form kan då detta ske genom telefonintervjuer, vilket innebär att resekostnader kan minimeras. Därmed blir den framför allt kostnaden för utvärderarna, t.ex. i formen av analysarbete och rapportskrivande (utöver datainsamlingen), som belastar utvärderingen, vilket på så vis leder till att resursförbrukningen, i denna form av utvärdering, kan hållas förhållandevis låg, åtminstone jämfört med andra utvärderingsformer (se nedan).
- En lärande utvärdering förutsätter att utvärderarna kan följa projektet under en längre tidsperiod, under upprepade tillfällen. Dessutom tillkommer samma typ av kostnader som i den summativa utvärderingen, dels för datainsamling och dels för analysarbetet av den insamlade empirin, och rapportskrivandet, men här tillkommer också kostnaden för gemensamma analysseminarier, samt arbete för att skapa återkoppling till projektet. Denna utvärderingsform kommer därför, troligen, att kräva större resurser än den summativa utvärderingsformen.
- En utvärdering via ett mode 1-forskningsprojekt kommer troligen att kräva förhållandevis mycket resurser, då forskarna kommer att behöva genomföra stora insatser för datainsamling och också för metodutveckling, t.ex. i formen av ett större antal intervjuer, osv. Detta, då forskningen ställer större krav på materialet, metoder och underlaget, för att det skall accepteras i vetenskapliga sammanhang. Likaså tillkommer åtminstone samma kostnader för analysarbete och rapportskrivning till projektet, vilket innebär att ett traditionellt forskningsprojekt sannolikt blir lika resurskrävande som en lärande utvärdering. Värt att notera är också att *indirekta kostnader* för de organisationer som ingår i t.ex. ett program (t.ex. företagen i Produktionslyftet), t.ex. i formen av avsatt tid för datainsamlingen, sannolikt är större vid ett traditionellt forskningsprojekt, än vid en summativ eller lärande utvärdering.
- En utvärdering via ett interaktivt forskningsprojekt kommer troligen att kräva större resurser, då det dels (på samma sätt som i den lärande utvärderingen) kräver att

⁶ Notera dock att kostnaderna och resursåtgången för de olika utvärderingsformerna ovan, anges i relation till varandra, dvs. att kostnaden för den summativa utvärderingen anges som ”låg”, skall sättas i relation till övriga ovan nämnda former för utvärdering.

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

forskarna följer projektet under en längre tidsperiod, vid upprepade tillfällen, och dels då det också kommer att kräva stora insatser i formen av t.ex. antalet intervjuer (i likhet med mode 1-forskningen). Dessutom tillkommer också kostnader för rapportskrivande och analysseminarier, analysarbete och också för metodutveckling, då samma typ av krav på vetenskapliga metoder kan ställas på den interaktiva forskaren, som på den traditionella forskaren. Vidare, så är det också rimligt att anta att de indirekta kostnaderna för programdeltagarna är högre, t.ex. via tid för datainsamling, i det interaktiva forskningsprojektet, på samma sätt som vid ett traditionellt forskningsprojekt. Uttryckt på ett annat sätt, framstår det därför som att ett interaktivt forskningsprojekt har alla kostnader associerade ovan med det traditionella forskningsprojektet, samt också med den lärande utvärderingen.

Följande diagram⁷ kan användas för att illustrera resonemangen ovan (figur 4, nedan).

Figur 4: Resursåtgång för olika utvärderingsformer

Resursförbrukning kontra nytta och mål med utvärderingen

En högst relevant fråga, som implicerats vid några tillfällen i detta paper, är frågan om huruvida de (sannolikt) betydligt högre resursåtgången i ett interaktivt forskningsprojekt, satt i relation till en klassisk summativ utvärdering, är värd de extra resurserna som, om beskrivningen ovan stämmer, kommer att krävas? Uttryckt på ett annat sätt, får man ”valuta för pengarna”, när man investerar i ett interaktivt forskningsprojekt?

Detta är ingen enkel fråga att ge ett enkelt ”ja eller nej”-svar på, då det beror på ett flertal faktorer, exempelvis vad man egentligen vill uppnå med utvärderingen, samt också programmet och projektets omfång, mål och tidsramar – det är måhända inte så kontroversiellt att påstå att ett interaktivt forskningsprojekt troligen passar bättre samman i ett större program eller projekt, än i ett mindre, och mera kortvarigt, projekt eller program.

Denna frågeställning kan dock formuleras på ett annat sätt, nämligen satt i relation till kostnaden för en summativ utvärdering; är ett interaktivt forskningsprojekt värd den ”merkostnad” det kräver? Eller, om man så vill, får man mer för pengarna för ett interaktivt forskningsprojekt, än för den summativa utvärderingen? Svaret på den denna fråga tycks dock onekligen vara ja, det får man sannolikt; ett interaktivt forskningsprojekt erbjuder både utvecklingsstöd i olika former, men bidrar också till teoriutveckling och skapar utrymme för gemensamt kunskapande i själva projektet. Följdfrågan blir då förstås om man, som finansjär, anser att detta är värt att betala för?

⁷ Notera dock att grafen *enbart* är avsedd att illustrera fenomenet, dvs. den är renodlat kvalitativ, och skall inte på något vis ses som en exakt mätning, eller liknande.

Interaktiv forskning – *gemensamt kunskapande för allas nytta*

Intressant nog pekar också resultaten i detta paper på en viktig skillnad mellan att använda utvärdering respektive forskning för att utvärdera ett projekt; forskningen tycks bidra i högre grad till den *externa* spridningen av gjorda lärdomar och resultat i projektet, även om t.ex. interaktiv forskning också kan bidra till den interna spridningen. Olika former av utvärdering, både lärande och summativ, tycks istället framför bidra till den *interna* spridningen av resultaten från ett projekt (även om de också kan användas som resultat för forskning, om den lärande utvärderingen ingår i ett forskningsprojekt). Detta skulle man också kunna uttrycka som att forskning gör program, som t.ex. Produktionslyftet, mer *transparenta* (dvs. resultaten blir mer tillgängliga för externa parter), något som olika former av utvärdering bara delvis tycks kunna bidra till.

Argumentationen ovan skulle därför kunna sammanfattas som så, att ett forskningsprojekt, t.ex. i formen av ett interaktivt forskningsprojekt, blir av störst intresse när man (också) önskar uppnå ökad extern spridning av resultaten från projektet, eller om man så vill, medan en utvärdering snarare kan argumenteras för av ”interna” skäl, t.ex. i formen av ökad kontroll, ökad projektstöd vid lärande utvärdering, ökad intern spridning, osv. Detta skall då ställas mot den ”externa” skälen som ett forskningsprojekt kan erbjuda, t.ex. i formen av extern spridning av resultaten.

Med andra ord, den extra resursåtgången som ett interaktivt forskningsprojekt sannolikt kräver, bör därmed sättas i relation till den externa spridningen av resultaten som man sannolikt uppnår från projektet, något som troligen är svårt att uppnå via olika former av utvärdering. Huruvida dessa ”externa” effekter är av intresse beror givetvis då på programmets vilja till extern spridning av resultaten, samt också på programmets finansiärs vilja att så sker. Samtidigt skulle man också kunna argumentera för att i fallet med så stora program som t.ex. Produktionslyftet, som trots allt erhållit mycket pengar för sin finansiering, är det av yttersta vikt att resultaten sprids.

Slutsatser

Syftet med detta paper har varit att diskutera hur en utvärdering kan gå från att vara ett renodlat kontrollinstrument i projekt, till att istället utgöra ett stöd i ett projekts eller programs utveckling. Tre huvudformer för detta identifierades, dvs. hur en utvärdering kan bidra till ett projekts utveckling, nämligen via utvecklingsstöd, kunskapsspridning samt teoriutveckling; dessa tre kan därför sammanfattas som ett *gemensamt kunskapande*. Fokus i detta paper legat på två av dessa delar, nämligen kunskapsspridning (både intern och extern sådan) samt utvecklingsstöd.

Slutsatsen tycks bli, utifrån materialet presenterat i detta paper, att ett interaktivt forskningsprojekt är den utvärderingsform som bidrar mest till ett projekts utveckling, även om det också är den mest resurskrävande formen av utvärdering. Detta, genom både intern respektive extern spridning av utvärderingsresultaten, samt också genom utvecklingsstöd. Uttryckt på ett annat sätt, så möjliggör alltså interaktiv forskning ett *gemensamt kunskapande för allas nytta*, samtidigt som det också ökar transparensen i ett program eller projekt.

Interaktiv forskning – gemensamt kunskapande för allas nytta

Referenser

- Aagaard Nielsen, K., & Svensson, L. (2006), "Action Research and Interactive Research", i Aagaard Nielsen, K., & Svensson, L. (redaktörer) (2006), *Action and Interactive Research – Beyond Practice and Theory*, Shaker Publishing
- Brunlin, G. (2008), *Gemensam kunskapsbildning för regional tillväxt och hållbar utveckling*, HELIX Working Papers ISSN: 1654-8213
- Brännmark, M. (2009), *Ökad delaktighet i programutvärdering? – en metodik för ökad resultatspridning?*, presenterat vid HSS09, Luleå
- Brännmark, M. (2009a), *Rapport 1: Coachning för hållbar utveckling*
- Brännmark, M. (2009b), *Rapport 2: Hållbart Lean-arbete*
- Brännmark, M. (2009c), *Rapport 3: Sammanställning inför Ramböll Managements utvärdering av Produktionslyftet sommaren 2009*
- Eklund, J., Brännmark, M. (2009), *Sustainable development for ergonomics improvement projects*, presenterat vid konferensen IEA2009, Peking
- Ellström, P-E., *Knowledge Creation Through Interactive Research: A Learning Approach*, 2008, Paper presented at ECER Conference 2008
- Ellström, P-E. (2009), "Användning och nytta av utvärderingar: ett lärandeperspektiv", i Svensson, L., Brunlin, G., Jansson, S., Sjöberg, K. (redaktörer) (2009), *Lärande utvärdering genom följeforskning*, Studentlitteratur AB
- Halvarsson, A. (2009), *Rapport 3: Partnerhögskolestudien*, 2009
- Halvarsson, A., & Svensson, L. (2008a), *Rapport 1: Organisera för hållbar utveckling*
- Halvarsson, A., & Svensson, L. (2008b), *Rapport 2: Samverkan för hållbar utveckling*
- Halvarsson, A., Öhman, A. (2009), "Hur teori kan bidra till lärande – interaktiv forskning i nationella utvecklingsprogram" i Svensson, L., Brunlin, G., Jansson, S., Sjöberg, K. (redaktörer) (2009), *Lärande utvärdering genom följeforskning*, Studentlitteratur AB
- Norrgrén, F., Hart H., Schaller, J. (1996), *Förändringsstrategiers Effektivitet*, CORE WP 1996:3, Chalmers University of Technology
- Liker, J. (2004), *The Toyota Way*, McGraw-Hill
- NUTEK R2008:16, *Nyttan med följeforskning – En vägledning för utvärdering av strukturfonderna 2007-2013*
- Ramböll (2008), *Halvtidsutvärdering Produktionslyftet 2008*, Ramböll Management AB
- Svensson, L., Aronsson, G., Randle, H. & Eklund, J. (2007), *Hållbart arbetsliv*, Gleerups
- Svensson, L., Brunlin, G., Ellström, P-E., Widegren, Ö. (2002), *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*, Arbetsliv i omvandling 2002:7
- Svensson, L., Sjöberg, K. (2009), "Utvärdering som stöd för hållbar utveckling", i Svensson, L., Brunlin, G., Jansson, S., Sjöberg, K. (redaktörer) (2009), *Lärande utvärdering genom följeforskning*, Studentlitteratur AB
- Vedung, E. (1998), *Utvärdering i politik och förvaltning*, Studentlitteratur AB
- Womack, J., Jones, D. T. (2003), *Lean thinking*, Free Press